

Dit is een niet voldoende onderkend probleem: Over goed en minder goed gebruik van attributieve constructies

Arie Verhagen

Nederlandse schrijfhandleidingen besteden op een nogal beperkte manier aandacht aan het gebruik van grammaticale middelen bij het structureren van tekst.* Passief en nominale stijl zijn alleszins de aandacht waard, maar er lijkt sinds de dagen van Veering toch maar weinig vooruitgang te zijn geboekt aan inzicht in de wijze waarop vooral syntactische middelen van nut kunnen zijn bij het produceren van lezersgericht proza. Dat ligt overigens vooral aan de Nederlandse taalkunde; de neerlandistische grammaticale traditie heeft, nauwelijks aandacht voor de relatie tussen grammatica en tekst (vgl. Onrust en Verhagen (1987) wat betreft de ANS).

Dit stuk gaat over de relatie tussen tekststructuur en een specifiek grammaticaal middel, nl. de wat ik nu noem 'attributieve constructie'. Een voorbeeld daarvan is te vinden in (1).

(1) Dit is een erg opvallende lacune

Hierin is *erg opvallende* een voorbepaling bij een zelfstandig naamwoord; zo'n voorbepaling bevat één of meer bijvoeglijke naamwoorden, of - algemener - adjectivische elementen (waaronder begrepen: deelwoorden). De constructie 'voorbepaling + zelfstandig naamwoord' noem ik attributief (zij valt dus niet volledig samen met wat de traditionele grammatica 'bijvoeglijke bepaling' noemt). Een bijzonderheid ~~aspecten~~ van deze constructie is dat het verband tussen bepaling en naamwoord tot stand komt door het simpelweg *bij elkaar plaatsen* van de betrokken woorden, *zonder* aanduiding van enige *specifieke* aard van het verband; hierin verschilt de attributieve constructie van bijvoeglijke bepalingen in de vorm van voorzetselgroepen en bijzinnen.

Mijn stelling is nu dat het gebruik van de constructie '*voorbepaling + naamwoord*' met zich meebrengt dat de informatie in de twee delen van

* Het onderzoek voor dit artikel is verricht in het kader van het voorwaardelijk gefinancierde programma "Functioneel Taalonderzoek: grammatica en pragmatiek" van de Vrije Universiteit (Lett 88/10).

de constructie alleen op *bepaalde* manieren goed kan functioneren in de ontwikkeling van de gedachtengang in een tekst, nl. alleen dan als de informatie in de voorbepaling *niet belangrijker* is (voor de voortgang van de gedachtengang) dan de informatie in het naamwoord. De reden daarvan is dat de informatie in de voorbepaling slechts *in verbinding met* het naamwoord bijdraagt tot de voortgang van de tekst.

Beschouw voorbeeld (1). Als die zin optreedt in een context waarin het idee 'lacune' al op de één of andere manier geactiveerd is, dan past de zin minder goed. Het idee dat een nieuwe stap in de gedachtengang vormt, is dan geconcentreerd in *erg opvallende*, maar door de grammaticale constructie van die informatie kan het eigenlijk niet goed op die manier geïnterpreteerd worden. Zin (1)' past in zo'n context beter:

(1)' Deze lacune is erg opvallend

Hierin worden de ideeën 'lacune' en 'erg opvallend' niet als een eenheid gebracht, maar het ene wordt juist geprediceerd van het andere. Het effect van de attributieve constructie kan dus meer of minder gelukkig zijn al naar gelang de context. Zin (2) is bijvoorbeeld goed te gebruiken in een context waarin de strijd het thema van het vertoog is, en de ideeën 'beslissend' en 'stadium' *samen* tot het nieuws behoren.

(2) De strijd was nu in een beslissend stadium gekomen.

(2)' Het stadium waarin de strijd nu was gekomen was beslissend.

Opsplitsing van de attributieve constructie, zoals in (2)', maakt 'het stadium' tot thema en 'de strijd', als deel van een bijzin, tot ondergeschikte informatie; daardoor is die zin zeker niet goed gebruikt als 'de strijd' eigenlijk het thema moet blijven.

De attributieve constructie kan nu ongelukkig uitvallen als het naamwoord weinig tot niets bijdraagt aan de ontwikkeling van de gedachte, en de voorbepaling des te meer. Onervaren schrijvers maken die fout nogal makkelijk. Een eerste voorbeeld staat in (3).

(3) De oorzaak van het probleem met lexicale ambiguïteiten in een deterministisch ontleedmodel ligt in het feit dat ambiguïteiten voor niet eenduidige analyses zorgen.

De tekst waar dit uitkomt bevat een bespreking van een computerprogramma voor automatische zinsontleding, dat werkt volgens een bepaald, 'deterministisch' genoemd, principe. Zin (3) is zeker om een aantal redenen minder gelukkig, maar in ieder geval één van die redenen is de woordgroep *niet eenduidige analyses*. De zaak wordt coherenter en helderder voorgesteld in de herschrijving in (3)' en daar draagt o.a. de 'oplossing' van de attributieve constructie toe bij.

- (3)' De oorzaak van het probleem dat lexicale ambiguïteiten voor een deterministisch ontleedmodel opleveren ligt in het feit dat de resulterende analyses niet eenduidig zijn.

Qua grammaticale constructie zegt (3) a.h.w. dat de ambiguïteiten voor analyses zorgen, zij het niet eenduidige. Maar in feite zorgt natuurlijk het programma voor analyses en is het echte probleem dat ze bij ambiguïteiten niet eenduidig zijn. Dat is er mede verantwoordelijk voor dat (3)' een duidelijk betere indruk maakt; de rol van 'de analyses' en die van 'niet eenduidig' zijn hier heel verschillend geconstrueerd: het laatste wordt geprediceerd van het eerste, en dat levert rechtstreeks een zinvolle ontwikkeling van de gedachte op. Een ander geval is (4), uit dezelfde tekst als (3).

- (4) Uit hoofdstuk vijf is gebleken dat de diagnostische regels in PARSIFAL een extra, aan het model toegevoegd mechanisme zijn en geen afdoende resultaten voortbrengen.

In de context van (4) gaat het erom duidelijk te maken dat zgn. diagnostische regels vreemde eenden zijn in de deterministische bijt. Het kernwoord van het predicaat - *mechanisme* - voegt echter weinig toe aan het onderwerp: 'diagnostische regels'; veel relevanter is vermoedelijk de informatie dat het mechanisme van deze regels er maar los bijhangt, maar die informatie wordt gebracht als ondergeschikt. Wat betreft de tweede zin in (4): het spreekt natuurlijk niet ten nadele van de diagnostische regels dat ze resultaten voortbrengen; wèl dat die niet afdoende zijn. Maar de constructie maakt het heel moeilijk om de rollen van die twee stukjes informatie in de tekst zó sterk te laten verschillen. Gezien de context is het dan beter het niet-afdoende-zijn als zodanig centraal te stellen, bv. zoals in (4)'.

- (4)' Uit hoofdstuk vijf is gebleken dat de diagnostische regels in feite een extra mechanisme aan het PARSIFAL-model toevoegen, en dat de resultaten ervan bovendien niet afdoende zijn.

In de eerste zin hiervan is het oorspronkelijk attributieve woord *toegevoegd* omgevormd tot hoofdwerkwoord; in de tweede is het naamwoord *resultaten* tot onderwerp gemaakt en m.b.v. *ervan* gekoppeld aan het 'hoge-re' topic van de diagnostische regels, en is het adjectief predicatief geconstrueerd.

Ik wil nu verder nog enkele aspecten van goed en minder goed gebruik van de attributieve constructie demonstreren aan de hand van een recente boekbespreking in een vaktijdschrift.¹ Er zijn om te beginnen enkele

gevallen van opvallend goed gebruik in aan te wijzen, nl. daar waar de attributieve constructie bijdraagt tot de thematische samenhang van de tekst en van onderdelen ervan. Beschouw allereerst het in (5) geciteerde tekstgedeelte; het gaat mij om de eerste zin van de alinea die begint met *Corresponderend*.

- (5) ... Die pretenties [waarmee een betoger zijn opvatting verdedigt] kunnen variëren van louter 'zelfrechtvaardiging' (de zwakste pretentie) tot de claim dat iedereen dient te erkennen dat de opvatting waar is (de sterkste pretentie, die in zijn huidige formulering waardeoordelen en dergelijke - misschien onbedoeld - uitsluit) (p.26). *Corresponderend* met de verschillende pretenties worden van het publiek uiteenlopende reacties verwacht. Op zijn minst wordt gerekend op ... (276)

De laatste zin van de voorafgaande alinea zegt dus: 'Die pretenties kunnen variëren van X tot Y'; het gebruik van de attributieve constructie in de begin-zin van de daarop volgende alinea draagt nu sterk bij tot de thematische samenhang en de progressie van de tekst ter plaatse. De adjectieven *verschillend* en *uiteenlopend* houden a.h.w. de lijn in stand die met het werkwoord *variëren* in de vorige alinea geïntroduceerd is, terwijl de naamwoorden de overgang op een ander aspect (binnen diezelfde lijn) teweeg brengen, - van pretenties van een betoog naar reacties van het publiek. De parallelle syntactische constructie beeldt om zo te zeggen de beweerde correspondentie uit.

Dit geval betreft lokale samenhang en progressie. Er zijn in deze zelfde tekst ook gevallen waar de attributieve constructie bijdraagt tot de samenhang van *grotere* tekstgedeelten. Zo komt op enkele cruciale plaatsen het idee van 'Utrechtse taalbeheersing' voor, dat mede daardoor een deel is van de thematiek van de hele recensie:

Utrechtse taalbeheersers: 2e zin van de tekst; in de 1e zin wordt de 'Rijksuniversiteit Utrecht' vermeld.

Utrechtse Taalbeheersing: 1e zin van 4e alinea; begin van de eigenlijke bespreking.

Utrechtse benadering van Taalbeheersing: 3e zin van korte 'overgangs-alinea' op p. 275: na de bespreking van de kwestie van de empirie wordt nu overgestapt op de rest.

Verder zijn er één lange en één kortere passage waar het aspect van de empirie centraal staat. Hieronder staan de gevallen van het gebruik van het idee 'empirisch' in attributieve constructies. Heel duidelijk helpen die de lezer te begrijpen dat 'het nog steeds over hetzelfde gaat'; ze dragen m.a.w. goed bij tot de thematische samenhang van de desbetreffende passages.

<i>empirisch onderzoek:</i>	273
<i>zulke empirische kwesties:</i>	273
<i>empirisch vooronderzoek:</i>	273
<i>de overige drie empirische onderzoeken:</i>	274
<i>empirisch onderzoek:</i>	274
<i>dit empirisch onderzoek:</i>	274
<i>[is] precies hetzelfde empirisch onderzoek:</i>	274
<i>zulke empirische kwesties:</i>	275
<i>empirisch onderzoek:</i>	279
<i>'empirische validering':</i>	279
<i>'Empirisch valideringsonderzoek':</i>	280

Minder goed gebruik treedt daar op waar, gezien de context, de bepaling 'nieuws' is zonder dat het naamwoord dat ook is. Dan kan de attributieve constructie juist thematische verwarring teweeg brengen. En ook die gevallen zijn in de tekst te vinden. Allereerst een eenvoudig geval, uit een passage over onderzoek naar problemen die scholieren ondervinden bij het schrijven. Daarin komt zin (6) voor.

- (6) Als iemand praktijkproblemen wil signaleren, moet hij er natuurlijk voor zorgen dat de leerlingen een reële taak krijgen voorgelegd, met problemen die in de praktijk ook echt optreden. (273)

De bijzin aan het begin formuleert een bepaalde voorwaarde; nu lijkt het mij dat het centrale idee dat de vervulling van die voorwaarde inhoudt verwoord is in *reële*. Het is daarom minder gelukkig dat dit idee attributief gebracht wordt. Beter zou m.i. zoiets als (6)' zijn:

- (6)' Als iemand praktijkproblemen wil signaleren, moet hij er natuurlijk voor zorgen dat de taak die de leerlingen krijgen voorgelegd, reëel is, dus problemen bevat die in de praktijk ook echt optreden.

Dit geval is eenvoudig, omdat de voorbepaling slechts uit één woord bestaat. Maar iets dat al langer bekend staat als een risico van attributieve constructies is het verschijnsel van te grote complexiteit door de vorming van een tangconstructie: veel informatie tussen het lidwoord en het naamwoord (vgl. Overduin 1986: 197/8). De constructie in (4), *een [extra, aan het model toegevoegd] mechanisme*, gaat bv. die kant op. Maar wat de observatie aan (6) nu suggereert is dat de stilistische fouten die als 'tang' gebrandmerkt worden, in feite wel eens vooral gevallen zouden kunnen zijn van ongelukkig gebruik van de attributieve constructie, dus primair een kwalitatieve kwestie, niet een kwantitatieve. Dat ligt ook voor de hand: midden in een betoog vindt de verdere ontwikkeling van de gedachte lang niet altijd plaats met precies één woord. Als een schrijver nu centrale

informatie 'verstopt' in een attributieve constructie, dan is het dus te verwachten dat het adjectivische element ten minste vergezeld gaat van nadere kwalificaties. Wel is waar dat het begripsprobleem groter wordt naarmate dat er meer zijn. De oorzaak daarvan is dat de verschillende aspecten van de ontwikkelde gedachte a.h.w. allemaal tegelijk aan de lijn van het betoog gekoppeld worden, nl. pas op het moment dat de hele nominale groep 'af' is. In de tekst is het inderdaad zo dat ongelukkige attributieve constructies meestal niet alleen een adjectivisch element bevatten. In (7), (8) en (9) staan voorbeelden, met de attributieve constructies gecursiveerd.²

- (7) [het is] usance [...] om statistische schattingstechnieken te gebruiken die worden toegepast op *een bij voorkeur zo groot mogelijke steekproef*. (274)
- (8) Dit maakt zijn dissertatie tot *een voor het vak Taalbeheersing waardevol proefschrift*. (275)
- (9) Moet een dergelijke keuze niet voortvloeien uit *op (geëxpliciteerde!) theoretische overwegingen gebaseerd empirisch vooronderzoek?* (273)

Ook het meest extreme geval, (9), lijkt mij toch qua stilistisch (wan)effect niet fundamenteel anders dan (6); er zijn hier alleen wel erg *veel* informatie-eenheden op elkaar gepropt, die blijkens de context stuk voor stuk nog meegedeeld hadden moeten worden, afgezien van de notie 'empirisch'.

Een neveneffect van ongelukkig gebruik van de attributieve constructie kan zijn dat er in een tekst *onduidelijke verwijzingen* gaan optreden. Immers, als de eigenlijke centrale gedachte in de bepaling zit en niet in het naamwoord, dan kan het moeilijk worden om juist naar het centrale idee terug te verwijzen. Anderzijds kan het ook lastig worden om terug te verwijzen naar het topic van de vorige zin, als topicale informatie in die zin op ongelukkige wijze is ingebouwd in een attributieve constructie. Neem bv. (10).

- (10) Dit is weliswaar een belangrijke kritische constatering, maar hij doet geen recht aan wat er verder allemaal in het proefschrift gebeurt. (275)

Allereerst is het feit dat het voorafgaande een kritische constatering behelst niet bijster schokkend; dat had de lezer zo ook wel begrepen. Gezien de rest van de zin gaat het de auteurs hier om een 'toegevende tegenstelling': iets is weliswaar belangrijk, maar niet de hele waarheid. Doordat de informatie 'belangrijk' ondergeschikt gebracht is, is er echter geen rechtstreeks verband met de bijwoordelijke bepaling *weliswaar*. Herschrijven we nu deze zinnen in dit licht, dan blijkt ook een lelijke verwijzing te verdwijnen.

- (10)' Deze kritische constatering is weliswaar belangrijk, maar doet toch geen recht aan het proefschrift als geheel

In (10)' wordt niet eerst ergens naar verwezen met het onzijdige *dit* en vervolgens met *hij*. In (10)' is sprake van samentrekking, maar er zou in de tweede zin ook een persoonlijk voornaamwoord kunnen staan, dus *hij*, of, volgens het 'Groene Boekje', *zij*.

Zin (11) komt niet voor verantwoordelijkheid van de auteurs van de recensie, maar voor Van den Hoven 'zelf':

- (11) 'Er is een statistisch significant verschil tussen de condities. Echter, dit is veeleer te danken aan het grote aantal waarnemingen dan aan de kracht van het verband.' (Van den Hoven 1984, p.87, geciteerd op 274)

Voor een zinvolle interpretatie moet het *dit* in de tweede zin vooral slaan op de gedachte 'statistisch significant'; in eerste instantie betreft de lezer het echter op het naamwoord *verschil*. Beter is dus weer:

- (11)' Het verschil tussen de condities is statistisch significant. Dit is echter veel meer te danken aan de grote hoeveelheid waarnemingen dan aan de kracht van het verband.

De voorgestelde herschrijvingen hebben gemeen dat de bepaling geheel van haar bijvoeglijke status ontdaan wordt, dat dus de onderschikkingsrelatie verdwijnt. Daarnaast is er ook sprake van een verandering in volgorde: het naamwoord komt een eind voor het adjectief te staan, terwijl het er eerst achter stond. Dit houdt rechtstreeks verband met de gestelde diagnose: het gebruik is vooral ongelukkig waar de informatie die in de gedachtengang centraal zou moeten staan, als bepaling voorafgaat aan een naamwoord dat tamelijk overbodig is of in ieder geval beter topicaal kan zijn. Dit heeft ook te maken met het geïnterpreteerde zinsaccent: bij 'neutrale' accentuering van de oorspronkelijke zinnen komt het zinsaccent op het naamwoord te liggen; een accent op de voorbepaling zou beter passen, maar dat is wel contrastief (de schrijver had het zo misschien wel in zijn hoofd bij het opschrijven, maar het komt nu eenmaal niet op papier; vgl. Bolinger 1965). De herschrijvingen maken het nu telkens mogelijk een 'neutraal' accent op de adjectivische informatie te leggen. Soms is het zaak uitsluitend zo'n volgorde-verandering te bewerken bij het herschrijven, dus zonder het naamwoord tot onderwerp van de zin te maken. Beschouw voorbeeld (12).

- (12) Door van 'de' bezwaren te spreken, wekt Van den Hoven de indruk dat hij *alle* bezwaren van Meuffels tegen effectonderzoek gaat

bespreken, maar dat doet hij zeker niet. Het is ook niet zo dat hij alle belangrijke bezwaren behandelt. (279)

De vraag is waar het zinsaccent in de laatste zin moet liggen: niet op *behandelt* en niet op *bezwaren*, maar op *belangrijke*. Dat is echter pas in tweede of derde instantie duidelijk, en een dergelijke accentuering is bovendien bepaald niet 'neutraal'. Hier past een herschrijving waardoor het idee 'belangrijk' in een *nabepaling* bij het naamwoord terecht komt, dus bv.:

'- Het is ook niet zo dat hij tenminste alle bezwaren van belang behandelt.

"- Hij behandelt niet eens alle bezwaren die belangrijk zijn.

Wat deze herschrijving echter wel gemeem heeft met de andere is dat telkens het verband tussen stukken informatie meer 'analytisch' gepresenteerd wordt. In het laatste geval komt er een voorzetsel of een voornaamwoord en een koppelwerkwoord bij. Dit geeft aan dat het ongelukkige gebruik van de attributieve constructie wel eens nauw samen zou kunnen hangen met het simpele karakter ervan: stukken informatie worden eenvoudig bijeengeplaatst, zonder expliciete aanduiding van het verband. Dat zou de reden kunnen zijn dat schrijvers in eerste instantie zulke constructies produceren: twee gedachten die 'iets' met elkaar te maken hebben worden gewoon naast elkaar gezet. Vaak is dat precies wat er nodig is, maar soms geeft het aanleiding tot slap of verwarrend proza. En dat dient in een herschrijvingsproces veranderd te kunnen worden, wat de oorzaak in elk concreet geval ook precies zou zijn. Voor zo'n verandering is inzicht in het effect van de constructie, d.w.z. grammaticaal inzicht van een bepaalde praktische aard, nuttig.

Noten

1. F.H. van Eemeren, R. Grootendorst en B. Meuffels, 'Bespreking van P.J. van den Hoven, *Het formuleren van een formele kritiek op een betogende tekst. ... 1984*'. *Tijdschrift voor Taalbeheersing* 9, 3 (1987), pp. 272-280.

2. Voorbeeld (9) bevat een geval van wat Renkema (1986) 'premodification' noemt, nl. een attributief gebruikt *werkwoord* (deelwoord of infinitief). Die groep vormt dus een speciaal geval van de groep der attributieve constructies. Overigens werpt de analyse in de tekst een verhelderend licht op de conclusie van Renkema. Enerzijds kan die algemener gesteld worden dan hij zelf doet: het advies om minder bijzinnen te schrijven, bedoeld als advies tot eenvoudiger taalgebruik, verkeert in zijn tegendeel als het leidt tot meer attributieve constructies; anderzijds is zijn advies tot vermindering van 'premodification' uitsluitend kwantitatief gemotiveerd (alsof sprekers statistische intuïties hebben over

taalgebruik), en mede daardoor te ongenueanceerd; het kan ertoe leiden dat precies de *goed* gebruikte gevallen worden verwijderd als 'te veel'.

Literatuur

Bolinger, D.L.

1965 'Maneuvering for accent and position'. In: Id., *Forms of English*. Cambridge, Mass., pp. 309-315.

Onrust, M. en A. Verhagen

1987 'Meer of minder gebruiksgrammatica?'. In: *Forum der Letteren* 28/4, (speciale aflevering) pp. 115-120.

Overduin, B.

1986 *Rapporteren*. Z.p. (Aula 133).

Renkema, J.

1986 'The Stylistics of Dutch 'Officialese''. In: J. Van Oosten and J.P. Snapper (eds.), *Dutch Linguistics at Berkeley*. Berkeley, California.